

Teodor V. Adorno

PISMO PRIJATELJU

Adornovo pismo Maksu Horkhajmeru (Max Horkheimer), za njegov sedamdeseti rođendan (14. februar), od 12. februara 1965.

„... Ljudi su više ono što bi mogli biti, svoj potencijal, nego ono što stvarno jesu. To 'više' nije apstrakcija. Ono se sporadično javlja, uvek iznova, čak i u onome što stvarno jesmo. Nismo u potpunosti proizvodi tog gospodarenja prirodom, koje smo razvili i nametnuli svetu, a na kraju i samima sebi. Taj višak zrači iz tebe i u tebi se stalno obnavlja.“

Maks,

Čak i kada ne bismo prezirali zvanične *gestus*, koje sažima reč „priznanje“, opet ne bih mogao da napišem esej povodom tvog rođendana koji bi težio da bude objektivn. Tokom prijateljstva dugog preko četrdeset godina, naši životi su postali toliko isprepletani, da bi svaki pokušaj da kažemo nešto jedan o drugom, izvan tog odnosa, poricao ono što zaista treba izraziti, naime, naš zajednički život. Njega ništa nije moglo podriti, nikakvi psihološki razlozi, sukobljena stremljenja ili razlike u sklonostima. Od tebe sam naučio šta znači solidarnost, ideja koja je iz politike procurila u privatni život i zato sada poveravam svoju zahvalnost tvojoj razboritoj prirodi, da u njoj pronade sigurno utočište. Ono što je ideju solidarnosti činilo tako snažnom za nas, odavno je iščezlo iz politike, kao i mogućnost spontanosti. U tebi, sećanje na nju nastavlja da živi. Mi smo krajnje slobodni, ti i ja, od iluzije da bi privatna osoba mogla u izolaciji postići ono u čemu nije uspela u javnosti, posebno u epohi rešenoj da likvidira privatnu sferu. Ali, ako je privatno, tvrdoglavo ušančeno u posebnom, zaslužilo takvu sudbinu, još uvek se možemo nadati da ono, dok nestaje, može steći pravo na ispunjenje. Zaostalo za silovitim napredovanjem istorije, ono u svojoj nemoći ipak otelotvoruje otpor prema tom kretanju, prema svemoćnoj sili postojećih okolnosti. To je ono što je naše prijateljstvo značilo od samog početka, a da toga nismo bili svesni. To je razlog zašto ne mogu jasno razdvojiti naš objektivni rad i naše privatne živote.

U činjenici da si napunio sedamdeset godina ima nečeg neverovatnog. Ne to što smo ostarili. Mislim na impuls koji nas je povezao i koji se oduvek bunio protiv zrelosti. Prošli smo kroz dve različite faze dečijeg odrastanja: ja sam više bio dobro, poslušno dete, koje kroz tu poslušnost stiče pravo na slobodu za ispoljavanje nezavisnog

mišljenja i suprotstavljanje. Ti si zadržao nešto od stava mladog pobunjenika, koji ne podnosi bilo kakav nadzor nad odvijanjem života i koji svoju tvrdoglavost sublimira u mišljenje. To se ruga svakoj slici o pristojnoj starosti, na koju ukazuju datumi. U stvari, čini mi se kao da je bilo juče, kada smo se decembra 1935. ponovo sreli u Parizu, na kraju jedinog perioda u kojem smo bili razdvojeni na nekoliko godina. Pričao si mi o Institutu za socijalna istraživanja, koji si s mudrom predostrožnošću spasio tako što si ga, preko Švajcarske, prebacio u Ameriku, na Univerzitet Kolumbija, kao grupu mladih intelektualaca, iako si tada imao već četrdeset godina. Danas, kao i onda, odbijaš da se poistovetiš s gerontokratijom, koja sebe naziva republikom učenih ljudi. Kao i mene, verovatno te nikada nije privlačio takozvani pokret mladih; ali, isto tako, nikada nisi poricao element krhkosti života, prirodnu istoriju patnje, koje čovek postaje svestan kako postaje stariji. Naprotiv, kako to sada vidim, u tebi je uvek bilo nečeg bezvremenog, neuskladivog s predstavom o neiskusnoj mladosti, isto koliko i sa spokojnom zrelošću, kojoj bi ona prva trebalo da vodi. Kada sam te prvi put sreo, na seminaru iz psihologije Ademara Gelba (Adhémar Gleb), kao nekog osam godina starijeg, jedva da si mi izgledao kao student; pre je to bi neki mladi džentlmen, iz dobrostojeće porodice, s prilično rezervisanim zanimanjem za izučavanje. Nisu te ni okrnule profesionalne deformacije akademika, koji suviše lako brkaju posvećenost izučavanju sa sâmom stvarnošću. A opet, sve što bi rekao bilo je tako prodorno, pronicljivo i iznad svega nezavisno, da sam brzo osetio tvoju superiornost u odnosu na sferu prema kojoj si tako neupadljivo zadržao odstojanje. Na drugom predavanju, pročitao si istinski briljantan seminarski rad – mislim da je bila reč o Huserlu (Husserl), koga si proučavao tokom nekoliko semestara. Spontano sam ti prišao i predstavio se. Od tada se nismo razdvajali. Među mojim ranim utiscima, posebno se ističe ta pomalo drska elegancija, koja je odudarala od buržoaske pristojnosti, ali i od izgleda ostalih studenata. Ipak, tvoje crte su bile strastvene i asketski stroge. Izgledao si u isto vreme kao gospodin i kao rođeni izgnanik. Tvoj način života se uklapao u taj utisak. Ubrzo si iznajmio kuću u Kronbergu, zajedno sa Fredom Polokom (Frederick Pollock), u kojoj si živeo pomalo usamljениčki, ali i sa očiglednom odbojnošću prema sobama ispunjenim nameštajem.

Razumeo si život sa svim njegovim nevoljama, ali i njegovu zamršenost. Kao čovek koji je mogao da vidi samo srce mašine i hteo da ga promeni, bio si rešen, ali i sposoban da insistiraš na svom stavu, bez ikakvih ustupaka. Sposobnost da kritički preispitaš princip samoodržanja i da ga u isto vreme iskoristiš radi sopstvenog samoodržanja – to je bio živi paradoks za koji su pružao primer. Decenijama kasnije, u izgnanstvu, rekao si nešto što nikada nisam mogao da zaboravim: da je upravo nama, koji smo bili pošteđeni, bilo mesto u koncentracionom logoru. Ta tvrdnja je bila nerazlučivo povezana s tvojom voljom da preživiš. Filozofski, ona je izvirala iz paradoksa: odbacivao si metafizičku nadu, skoro kao neki prosvetitelj iz XVIII veka, ali bez trijumfalne poze čoveka koji stoji s nogama čvrsto na zemlji, već s neizmernom tugom. Naime, šta god da te je navelo na pobunu protiv pozitivne

metafizike i samo je moralo biti metafizičko, nadahnuto mogućim odbacivanjem postojeće stvarnosti, koje si očekivao i nastavljaš da očekuješ svakog časa. U isto vreme, strogi tabu ti nikada nije dopuštao da pobrkaš stvarno i moguće; u tom smislu, uprkos našoj odanosti Hegelu, ostao si pravi kantovac. Tvoji roditelji su se još uvek držali jevrejskih zakona; kao njihovo dete, poštovao si zabranu idola i čak je proširio na obećanje koje njihova religija nudila, naime, na nadu. Taj skeptično refleksivni aspekt tvog u osnovi poletnog karaktera, teško je izraziti rečima, ali to je nešto što si stekao u svojim preakademske godinama. Sedam godina si bio aktivan kao preduzetnik; trebalo je da preuzmeš upravljanje očevim fabrikama. Za tebe je bilo podjednako važno to što si se, u svojoj pobuni protiv sveta trgovine, potpuno odrekao nasledstva, kao i to što si sačuvao konkretnu svest o prevazi ekonomije u postojećem društvu i promišljao je u svom istraživačkom radu. Tvoji kosmopolitski stavovi, tako strani nemačkom provincijalizmu, takođe spadaju u nasleđe tog šegrtovanja po zapadnim zemljama.

Mnogi su primetili kako ljudi čiji je odnos prema nadi slomljen – a nada može delovati samo kao slomljena, kao tajni izvor energije misli, nikada direktno – stiču naglašen odnos prema sreći, kao prema nečemu što nikada ne dolazi. Ono što me je od samog početka zadivilo kod tebe bila je ta veza koju si napravio između ideje o pravdi među ljudima kao celini i uvažavanje sreće svakog pojedinca, bez i najmanjeg traga onog odricanja koje je zagađivalo shvatanje filozofske dubine tokom cele njene istorije. Dva događaja iz našeg ranog druženja ostala su mi u sećanju i imala veći pedagoški uticaj na mene od svega ostalog što sam ikada naučio ili se urezalo u mene. Jednom prilikom smo pričali o filozofu koji je bio pogođen progresivnom paralizom, ali koji je nastavio da radi sve do samog kraja, sa zadivljujućom energijom, tako što je diktirao znake pokretima jednog prsta, poslednjeg uda koji je bolest poštedela. Pod uticajem buržoaskih predrasuda, insistirao sam da njegova bolest nije bila sifilističnog porekla. Strastveno si tvrdio da je to nebitno. Čak i ako se čovek sam inficirao, to nije moglo umanjiti njegovu vrednost, niti značaj njegovog dela. Tvoja reakcija mi je omogućila iznenadan uvid u svu neistinitost onog starog ocrnjivanja zadovoljstva, što je ideja koja je kasnije postala jedna od naših teoretskih tema. Drugom prilikom, razmatrali smo razna pitanja u vezi sa socijalizmom. Još uvek neupućen u socijalističku teoriju, tvrdio sam kako je samo potrebno da oni koji su do sada bili podređeni preuzmu vlast, da bi pravda bila zadovoljena. Suprotstavio si se stavom da do istinske promene može doći samo ako se promeni ceo sistem; nije stvar u tome da se stvorene nepravde nastave u nekom drugom obliku. Tok događaja ti je dao za pravo. Od tebe sam naučio da težnju za promenom ne treba slediti tako što ćemo se odricati od vlastite sreće. Ta ideja je izlečila teorije o društvu od zlovolje, koja ih inače zagađuje i vuče unazad, u ponor večite istovetnosti.

Nas dvojicu do filozofije nije dovelo ni obrazovanje, niti naučni metod. Dali smo filozofski nagib stvarima koje, prema pravilima koja upravljaju podelom rada, više spadaju u sociologiju ili socijalnu psihologiju. Nikada nismo verovali da je društvena

teorija totalitet; s druge strane, totalitet koji počinje da formira društvo, suviše očigledno predstavlja neistinu. Ipak, naša iskustva nisu tekla paralelno. Pre su se naginjala jedno ka drugom. Preobražaj tog iskustva u svest o društvenim antagonizmima, a posebno tvoja razmišljanja o praksi, koja bi trebalo da jasno odgovara teoriji, vodila se su te ka filozofiji, kao stalnom odbacivanju ideologije. S druge strane, ja sam bio umetnik, muzičar, kako po nasleđu, tako i po ranom obrazovanju, ali bio sam vođen željom da izložim određeno viđenje umetnosti i njenih sadašnjih mogućnosti, koje bi uključilo objektivne činioce, osećaj nedovoljnosti naivno estetskog stava naspram društvenih tendencija. Za veoma kratko vreme, tvoja politička zgađenost smerom u kojem ide ovaj svet sreća se s mojim osećanjem, koje me je vodilo ka muzici lišenoj svakog saučesništva. Napetost između suprotnih pozicija s kojih smo pošli nije popustila i pokazala se plodnom za obojicu. Od tebe sam napravio savest koja mi je govorila da nikada ne zaboravljam praksu, ostvarenje onoga što je mišljeno, kao sastavni deo filozofije. Esteticizam nije nešto spoljašnje u odnosu na umetnost, njen pad u nemilost; tako ga vide samo etički filistri. On prati umetnost, posebno onu koja se najstrožije pridržava svog zadatka, čiste kritike svetskog duha. Sačuvao si me od života estete, ne svojim načelima, već snagom i širinom svoje svesti. Moj uticaj na tebe možda se ogleda u osnaživanju tvoje antipozitivističke, spekulativne crte, kao i tvojih rezervi prema praksi koja, kada se jednom ostvari u svetu, počinje da taj svet uvažava više nego što bi smela; a možda sam te ubedio i u značaj izlaganja, njegove posebne forme i obrisa. I ti si se upustio u kritiku loše opštosti i utopio sebe u posebno. Ali, u tome si preuzeo rizik suprotan onom kojem se izlaže esteta; naime, nisi obavezno uvažavao sve kvalitativne razlike, u nastojanju da dosegneš univerzalni ljudski oblik delovanja. Od tebe sam naučio da uvažavam značaj negacije, u nerazblaženoj formi, koju je umetnost stalno u iskušenju da trivijalizuje svojom formalnom prirodom, kao postulat postojećih slika. Bez nihilističke komponente, utopija je bezazlena šala. Za uzvrat, ili tako makar zamišljam, od mene si naučio da bez elementa prevazilaženja utopija ili čak istina makar najmanje rečenice ne bi postojala. Direktnije rečeno, napetost koju smo celog života hteli da razrešimo neiscrpna je, zato što i sama predstavlja onu neuhvatljivu i osetljivu istinu koju smo uzalud pokušavali da izrazimo.

Tvoj karakter je bio određen podvojenošću između teoretskog i praktičnog talenta, slično kao i moj razlikom između onog umetničkog i refleksivnog. Nikada nisam sreo osobu kod koje su ta dva aspekta, koji psihološki teže međusobnom isključivanju, tako ujednačeno razvijena. Tvoj ego ideal je njihov izmirenje: kao živi, ljudski subjekt, ti odbijaš da budeš fragmentiran podelom rada, osakaćen jednostranim razvojem određenih kvaliteta, na štetu onih koji obično ne idu s njima. Tvoja najizrazitija crta je jedinstvo tih podvojenih kvaliteta. To bih mogao nazvati snagom poistovećivanja. To je suprotnost onom načinu razmišljanja koji se oslanja na izjednačavanje, na apsorpciju svega i koji tako sve svodi na istu ravan. Naprotiv, tvoj stav podrazumeva sposobnost da se poistovetimo s drugima, sa onima koji pate. Odatle tvoja naklonost

prema Šopenhaueru. Ali, tvoj dar nije ono što se obično naziva empatijom. On se nalazi negde ispod ega, u obliku čvrstog kristala; to je mimetička sposobnost, toliko autentična, da zbog nje osećaš blagu averziju prema svakom očiglednom oponašanju, prema svakoj vrsti glumatanja, averziju koja je, uzgred, povezana s tvojom netrpeljivošću prema svakoj formi intelekta koja se stavlja na raspolaganje pukoj cirkulaciji. Zaista si bio u stanju da se preobraziš u drugačije, živo biće, kao što si ponekad i zavijao kao pas, sa usporenim dekrešćendom. Osetljivost koja ti je omogućavala da ovladaš takvim trikovima je metapsihološka, slična onoj koju je intelekt odbacio da bi stekao autonomiju i koja kod ljudskih bića, kao i kod životinja, pripada samo telesnim organima. Tvoja bezuslovnost se odlikuje sličnom osetljivošću. Na svoj odmeren, švapski način, dovodio si stvari do njihovih granica, istrajavajući u konkretnoj negaciji, izražavajući solidarnost prema svemu što još odiše životom, što teži životu. Nisi dopustio da te tvoje vaspitanje liši navike da svet opažaš kao živo stvorenje koje na njemu istresa svoj bes. Čak si pokazao da svojim neprijateljima možeš parirati tako što ćeš biti kao i oni, tako što ćeš u nekim situacijama reagovati na isti način; to ti je pomagalo da ih izmanevrišeš. To zahteva ego koji je u isti mah veoma snažan i veoma savitljiv, otporan i popustljiv. Time što si izlazio iz sebe, sačuvao si sebe. Ponekad mislim da se snaga tvog ega sastoji u otporu koji pružaš onome što pokušava da uništi tvoju snažnu sklonost ka raspršenim, neracionalizovanim aspektima kulture.

Jednom si mi rekao kako misliš da su životinje kao ljudi, dok sam ja mislio kako su ljudska bića kao životinje. U tome ima neke istine. Udaljavanje od tih krajnosti je možda bilo produktivno za naš neprekidni dijalog. Tvoje polazište, da je pojedinac osuđen na propast, stvar koja se nemoćno grči, verovatno je naglasilo onaj aspekt tvoje filozofije koji se, prema udžbeničkim klišeima, definiše kao materijalizam. On se od savremenih i vulgarnih varijanti razlikuje po tome što ne sadrži ni trag zlobe, koja obično prati taj pojam. Potpuno si svestan da se nada vezuje za ono što je konkretno, jedinstveno, za ono „neponovljivo“, kako bi to rekao naš student Karl Hajnc Hag (Karl Heinz Haag). U tvom slučaju, to saznanje je bilo osnova tvog predosećanja uzaludnosti; da sama stvar kojom se hrane sva sreća i sva istina ne postoji. U duh kritike beskompromisno si uneo utopijski impuls, ali bez ijedne afirmativne utešne ideje, čak i bez ikakvog poverenja u budućnost, koja ionako ne bi mogla da nadoknadi sve patnje iz prošlosti. Nikada nisam mogao da se suprotstavim tom uverenju, osim pitanjem da li ta neumoljiva logika koja te je vodila tim putem nije i sama svoju supstancu crpela iz onoga što je isključivala. Na to pitanje nismo bili u stanju da odgovorimo, ništa manje ili više od ostalih.

Materijalizam koji s razvio u sjajnim esejima iz *Zeitschrift für Sozialforschung* („Časopis za socijalna istraživanja“) nije pozitivan; on ne otelotvoruje nijedan uvreženi naučni metod, jedva i filozofiju – da je bio pozitivan, onda bi podlegao negativnom sudu o totalizujućoj, samozadovoljnoj misli, koja nije poslednja među pogonskim silama sâmog materijalizma. To objašnjava zašto delo u kojem si

predstavio neku vrstu programa nosi naslov „Tradicionalna i kritička teorija“ (*Traditionelle und kritische Theorie*, 1937). Oslobodio si materijalizam iz oblasti apokrifnog, inferiornog, u koju je ovaj stalno tonuo, tako što si ga promišljao filozofski, u kontekstu kritike filozofije. To se kod tebe spojilo s kritikom objektivnih struktura društva. Tvoja predstava o teoriji je od početka napadala idealističke i pozitivističke tendencije, kao i materijalistički dogmatizam. To je razlog zašto si se tako rano upustio u raspravu sa iracionalizmom, umesto da se, kao Lukač, prepustiš slepom obožavanju na oltaru racionalizma, za koji bi se, s obzirom na tvoje simpatije prema prosvetiteljstvu, možda moglo pomisliti kako ti je bliži srcu. Tvoj polemički napad na pozitivizam kao zabranu mišljenja i fetišizaciju naučnog metoda ostao je neprevaziđen.

Otvorenost tvoje misli, tvoje odbijanje da se vežeš za kruta načela, a da se pri tom nikada nisi posvetio pluralizmu, pokazali su svoju vrednost u tvom stavu prema psihoanalizi. Ona je imala svoje mesto u oblasti društvenih istraživanja, kao društveni cement psihološkog momenta, koji je, decenijama kasnije, dobio tako istaknutu ulogu u procesu društvene integracije. Čitao si Frojda bez ikakvih mera predostrožnosti, uobičajenih u Nemačkoj, ali si ostao svestan prvenstva društva nad pojedincem, uhvaćenim u prisilne mehanizme psihoanalize. Zato si joj osporavao status jedne od osnovnih društvenih nauka. Naginjao si razblaživanju sila psihoanalize u korist vladajućih seksualnih tabua; ali, isto tako si veoma rano primetio kako se ona, delujući u okvirima društva, prilagođava društvu, zato što njeni postulati suviše uvažavaju postojeću stvarnost. Posledica toga je stalno klaćenje psihoanalize na ivici odricanja od sopstvenog udela u kritičkoj teoriji, koji je u početku zaista imala. U svetu u koji se društvo preobrazilo, sav duh ima oblik neuroze; prema tome, bolje je upotrebiti ga nekako drugačije, nego iskoreniti, samo zato da bi mašina funkcionisala još nesputanije.

Kada smo završili rad na *Dijalektici prosvetiteljstva* (*Dialektik der Aufklärung*, 1947), knjizi koja je ostala naš filozofski orijentir, svoju energiju akademika i organizatora usmerio si na podučavanje studenata razumevanju nerazumljivih činjenica koje su se nama, sa svim svojim implikacijama, otkrile tek po okončanju rata. Pošao si od uvida da je, ako užas treba sprečiti, bolje proučavati mehanizme koji tu deluju nego ostati nem ili ukočen u nemoćnoj indignaciji. Isti motivi su te nagnali da se vratiš u Nemačku i ponovo izgradiš Institut za socijalna istraživanja, čiji smo direktori bili u periodu pre Hitlerove diktature. U to vreme, tvoje sumnje u moć reči su se pojačale. Ono što bi se moglo nazvati tvojom materijalističkom metafizikom, starozavetnom sveću o uzaludnosti življenja, prenelo se na tvoj stav prema mišljenju. Čak i najdublje i najistinitije misli, osećao si, odnosi vetar; trajnost objektivnih ideja je iluzija kojom prkosimo tami zaborava. Nikada nisi pridavao duhu supstancijalnu realnost; tragao si za njegovom suštinom, istinom i slobodom, kroz njegovo samoporicanje. Tvoje osnovno osećanje bilo je ono o konačnoj nasumičnosti sveta. Ipak, to osećanje je okrenuto ka svemu što jeste, ka svemu što izranja iz tame, i obraća

mu se, uprkos svim njegovim manama, s ljubavlju ništa manjom od jeze koju osećaš zbog prirode postojeće stvarnosti, koju, uprkos svemu, voliš.

Na najdubljem nivou, ovaj opšti sistem te užasava zato što, u skladu sa sopstvenim principima, nezaustavljivo stremi sopstvenoj destrukciji. U pravednom društvu razmena neće biti samo ukinuta nego i ostvarena; svako će dobijati svoj deo, koji mu razmena danas obećava samo zato da bi mu ga uskratila. Nikada nisi poricao da imaš patrijarhalne crte, ali one su bile sublimirane u izuzetan osećaj za odnose moći; upravo zato ti je uspevalo da, zajedno s najbližima, odbraniš svoja prava kroz otpor. Tvoj talenat u bezbrojnim situacijama izvire iz konstelacije svetovnog znanja, moći otpora i činjenice da si uvek ostajao pomalo udaljen od stvarnosti. Nekako ti je uspevalo da uvek budeš uspešniji u izvlačenju onog boljeg iz surove stvarnosti, nego što je njoj uspevalo da te sputa.

Sloboda koju asociram s tobom može se meriti samo sa otporom koji podrazumeva; ona je istovetna sa odlučnošću, s neotuđivom odanošću bez zakletve. Samo ljudi snažnog ega, što znači slobodni ljudi, mogu biti istinski odani. Kant je pokušao da izrazi suštinu slobode živih bića kroz svoje učenje o pojmljivom karakteru. Po njemu, ta sloboda je sposobnost da „damo sebe“. Ona čini deo života, a opet je sve samo ne puko postojanje. Tu ideju, koju je u njenom čistom obliku nemoguće pojmiti, nalazim oličenu u tebi; to nije iluzija. Ljudi su više ono što bi mogli biti, svoj potencijal, nego ono što stvarno jesu. To „više“ nije apstrakcija. Ono se sporadično javlja, uvek iznova, čak i u onome što stvarno jesmo. Nismo u potpunosti proizvodi tog gospodarenja prirodom, koje smo razvili i nametnuli svetu, a na kraju i samima sebi. Taj višak zrači iz tebe i u tebi se stalno obnavlja. Za tebe bi se moglo reći, ako se tako nešto uopšte može reći za nekog pojedinca, da imaš razumljiv karakter i to o tvojoj prirodi govori više nego sva psihologija.

Objavljeno kao otvoreno pismo u *Die Zeit*, no. 7, 12. februara 1965, str. 32, AGS, vol. 20.1, str. 155ff. Odgovor je objavljen u *Die Zeit*, 25. marta 1965.

Izvor: *Theodor W. Adorno: One Last Genius*, by Detlev Claussen, Harvard University Press 2008, str. 354–362. Knjiga se može naći na Internetu, kao PDF, u originalnom knjiškom prelomu, samo bez fotografija. Original: *Theodor W. Adorno. Ein letztes Genie*, Detlev Claussen, Fischer Verlag, Frankfurt am Main 2003.

Pismo je predstavljeno u žurnalu za listu blok 45, od 1. novembra 2009, „Theodor W. Adorno: Pismo prijatelju (spiker: John Zerzan)“. Tada su bili predstavljeni samo odlomci koje je Zerzan izabrao za svoju radio emisiju, od 13. oktobra 2009; okolnosti su objašnjene u žurnalu, a odlomci priloženi u nastavku ovog dokumenta. Ovde je objavljen ceo tekst Adornovog pisma.

Žurnal: <http://groups.google.com/forum/#!topic/blok45/EQg80Xk3zUs>

Anarchy Radio: http://www.archive.org/details/JohnZerzanTimLewis_0

Prevod : AG, uz pomoć Slavice M., 2011 (odlomci, 2009).

Korektura i sugestije: bata Neša

<http://anarhija-blok45.net1zen.com/>

Odlomci iz Adornovog pisma Horkhajmeru, emitovani preko *Anarchy Radio*, 13. oktobra 2009:

Maks,

... Tokom prijateljstva dugog preko četrdeset godina, naši životi su postali toliko isprepletani, da bi svaki pokušaj da kažemo nešto jedan o drugom, izvan tog odnosa, poricao ono što zaista treba izraziti, naime, naš zajednički život. Njega ništa nije moglo podriti, nikakvi psihološki razlozi, sukobljena stremljenja ili razlike u sklonostima. Od tebe sam naučio šta znači solidarnost, ideja koja je iz politike procurila u privatni život i zato sada poveravam svoju zahvalnost tvojoj razboritoj prirodi, da u njoj pronađe sigurno utočište. Ono što je ideju solidarnosti činilo tako snažnom za nas, odavno je iščezlo iz politike, kao i mogućnost spontanosti. U tebi, sećanje na nju nastavlja da živi. Mi smo krajnje slobodni, ti i ja, od iluzije da bi privatna osoba mogla u izolaciji postići ono u čemu nije uspela u javnosti, posebno u epohi rešenoj da likvidira privatnu sferu. Ali, ako je privatno, tvrdoglavo ušančeno u posebnom, zaslužilo takvu sudbinu, još uvek se možemo nadati da ono, dok nestaje, može steći pravo na ispunjenje. Zaostalo za silovitim napredovanjem istorije, ono u svojoj nemoći ipak otelotvoruje otpor prema tom kretanju, prema svemoćnoj sili postojećih okolnosti. To je ono što je naše prijateljstvo značilo od samog početka, a da toga nismo bili svesni. To je razlog zašto ne mogu jasno razdvojiti naš objektivni rad i naše privatne živote.

... Razumeo si život sa svim njegovim nevoljama, ali i njegovu zamršenost. Kao čovek koji je mogao da vidi samo srce mašine i hteo da ga promeni, bio si rešen, ali i sposoban da insistiraš na svom stavu, bez ikakvih ustupaka. Sposobnost da kritički preispitaš princip samoodržanja i da ga u isto vreme iskoristiš radi sopstvenog samoodržanja – to je bio živi paradoks za koji su pružao primer. Decenijama kasnije, u izgnanstvu, rekao si nešto što nikada nisam mogao da zaboravim: da je upravo nama, koji smo bili pošteđeni, bilo mesto u koncentracionom logoru. Ta tvrdnja je bila nerazlučivo povezana s tvojom voljom da preživiš. Filozofski, ona je izvirala iz paradoksa: odbacivao si metafizičku nadu, skoro kao neki prosvetitelj iz XVIII veka, ali bez trijumfalne poze čoveka koji stoji s nogama čvrsto na zemlji, već s neizmernom tugom. Naime, šta god da te je navelo na pobunu protiv pozitivne metafizike i samo je moralo biti metafizičko, nadahnuto mogućim odbacivanjem postojeće stvarnosti, koje si očekivao i nastavljao da očekuješ svakog časa.

... Mnogi su primetili kako ljudi čiji je odnos prema nadi slomljen – a nada može delovati samo kao slomljena, kao tajni izvor energije misli, nikada direktno – stiču naglašen odnos prema sreći, kao prema nečemu što nikada ne dolazi. Ono što me je od samog početka zadivilo kod tebe bila je ta veza koju si napravio između ideje o pravdi među ljudima kao celini i uvažavanje sreće svakog pojedinca, bez i najmanjeg traga onog odricanja koje je zagađivalo shvatanje filozofske dubine tokom cele njene istorije. Dva događaja iz našeg ranog druženja ostala su mi u sećanju i imala veći pedagoški uticaj na mene od svega ostalog što sam ikada naučio ili se urezalo u mene. Jednom prilikom smo pričali o filozofu koji je bio pogođen progresivnom paralizom, ali koji je nastavio da radi sve do samog kraja, sa zadivljujućom energijom, tako što je diktirao znake pokretima jednog prsta, poslednjeg uda koji je bolest pošteđela. Pod uticajem buržoaskih predrasuda, insistirao sam da njegova bolest nije bila sifilističnog porekla. Strastveno si tvrdio da je to nebitno. Čak i ako se čovek sam inficirao, to nije moglo umanjiti njegovu vrednost, niti značaj njegovog dela. Tvoja reakcija mi je omogućila iznenadan uvid u svu neistinitost onog starog ocrnjivanja zadovoljstva, što je ideja koja je kasnije postala jedna od naših teoretskih tema. ... Od tebe sam naučio da težnju za promenom ne treba slediti tako što ćemo se odricati od vlastite sreće. Ta ideja je izlečila teorije o društvu od zlovolje, koja ih inače zagađuje i vuče unazad, u ponor večite istovetnosti.

... Od tebe sam naučio da uvažavam značaj negacije, u nerazblaženoj formi, koju je umetnost stalno u iskušenju da trivijalizuje svojom formalnom prirodom, kao postulat postojećih slika. Bez nihilističke

komponente, utopija je bezazlena šala. Za uzvrat, ili tako makar zamišljam, od mene si naučio da bez elementa prevazilaženja utopija ili čak istina makar najmanje rečenice ne bi postojala. Direktnije rečeno, napetost koju smo celog života hteli da razrešimo neiscrpna je, zato što i sama predstavlja onu neuhvatljivu i osetljivu istinu koju smo uzalud pokušavali da izrazimo.

... U tvom slučaju, to saznanje je bilo osnova tvog predosećanja uzaludnosti; da sama stvar kojom se hrane sva sreća i sva istina ne postoji. U duh kritike beskompromisno si uneo utopijski impuls, ali bez ijedne afirmativne utešne ideje, čak i bez ikakvog poverenja u budućnost, koja ionako ne bi mogla da nadoknadi sve patnje iz prošlosti. Nikada nisam mogao da se suprotstavim tom uverenju, osim pitanjem da li ta neumoljiva logika koja te je vodila tim putem nije i sama svoju supstancu crpela iz onoga što je isključivala. Na to pitanje nismo bili u stanju da odgovorimo, ništa manje ili više od ostalih.

... Čak i najdublje i najistinitije misli, osećao si, odnosi vetar; trajnost objektivnih ideja je iluzija kojom prkosimo tami zaborava. Nikada nisi pridavao duhu supstancijalnu realnost; tragao si za njegovom suštinom, istinom i slobodom, kroz njegovo samoporicanje. Tvoje osnovno osećanje bilo je ono o konačnoj nasumičnosti sveta. Ipak, to osećanje je okrenuto ka svemu što jeste, ka svemu što izranja iz tame, i obraća mu se, uprkos svim njegovim manama, s ljubavlju ništa manjom od jeze koju osećaš zbog prirode postojeće stvarnosti, koju, uprkos svemu, voliš.

Na najdubljem nivou, ovaj opšti sistem te užasava zato što, u skladu sa sopstvenim principima, nezaustavljivo stremi sopstvenoj destrukciji. U pravednom društvu razmena neće biti samo ukinuta nego i ostvarena; svako će dobijati svoj deo, koji mu razmena danas obećava samo zato da bi mu ga uskratila.

... Sloboda koju asociram s tobom može se meriti samo sa otporom koji podrazumeva; ona je istovetna sa odlučnošću, s neotuđivom odanošću bez zakletve. Samo ljudi snažnog ega, što znači slobodni ljudi, mogu biti istinski odani. Kant je pokušao da izrazi suštinu slobode živih bića kroz svoje učenje o pojmljivom karakteru. Po njemu, ta sloboda je sposobnost da „damo sebe“. Ona čini deo života, a opet je sve samo ne puko postojanje. Tu ideju, koju je u njenom čistom obliku nemoguće pojmiti, nalazim oličenu u tebi; to nije iluzija. Ljudi su više ono što bi mogli biti, svoj potencijal, nego ono što stvarno jesu. To „više“ nije apstrakcija. Ono se sporadično javlja, uvek iznova, čak i u onome što stvarno jesmo. Nismo u potpunosti proizvodi tog gospodarenja prirodom, koje smo razvili i nametnuli svetu, a na kraju i samima sebi. Taj višak zrači iz tebe i u tebi se stalno obnavlja.

Anarchy Radio (Eugen, Oregon), 13. 10. 2009.